

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 305-322
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 10.02.2018 Kabul/Accepted: 06.03.2018

HANBEL B. İŞHÂK (ö.273/886) VE HADİS İLMİNE DAİR el-FİTEN VE el-CÜZ' ADLI ESERLERİ¹

*HANBAL B. ISHAK (d. 273/886) AND HIS WORKS NAMED,
ABOUT HADİTH SCIENCE, al-FİTAN AND al-JUZ'*

Arş. Gör. Rıdvan KALAC
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı
r30kacal@hotmail.com

Öz

Âlimlerin hayatlarını, ilmi şahsiyetlerini ve eserlerini incelemek İslam ilimlerini ve kültürünü tanıyabilmek açısından önem arz etmektedir. Hayatı, ilmi şahsiyeti ve hadis ilmindeki yeri bakımından incelenmesi gereken önemli şahsiyetlerden birisi de Hanbel b. İshâk'tır.

193/809 ve 273/886 yılları arasında yaşamış olan Hanbel b. İshâk'ın dönemi hadis ilminin altın çağı olarak nitelendirilen hicri III. asra rastlamaktadır. Bu dönemde yaşamış olan Hanbel b. İshâk; Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Zur'a er-Râzî ve İbn Ebî Hatîm er-Râzî gibi bazı meşhur hadis imamlarıyla aynı hocalardan hadis dinlemiştir. Hanbel b. İshâk bunun yanında çok sayıda öğrenci de yetiştirmiştir.

Hanbel b. İshâk aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in güzide öğrencilerinden olup Mihne döneminde *Müsned'*in tamamını bizzat Ahmed b. Hanbel'den dinleyip okuyan üç kişiden biridir. Ahmed b. Hanbel'in hayatıyla ilgili bilgilerin önemli bir kısmı Hanbel b. İshâk'tan rivâyet edilmiştir. İslam âleminde pek şöhret bulmayan Hanbel b. İshâk daha çok *el-Fiten*, *el-Cüz'* ve *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel* adlı eserleriyle tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel, Hadis, el-Fiten, el-Cüz', Altın Çağ.

¹ Bu makale, *Hanbel b. İshâk b. Hanbel'in Hadis İlmindeki Yeri ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi*, adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Abstract

Examining the lives, scholarship and works of scholars is of importance in terms of knowing Islamic sciences and cultures. One of the important personalities that should be examined in terms of life, scientific personality and place of the hadith is Hanbal b. Ishaq.

The period of Hanbal b. Ishaq, who lived between 193/809 and 273/886, coincides with the golden age of the Hijri III century, the golden age of the hadith. Hanbel b. Ishaq, who lived in this period, heard from hadiths teacher, who taught some famous hadith imams; Bukhari, Muslim, Abu Zura ar-Razi and Ibn Ebi Hatip ar-Razi. Besides that, Hanbel b. Ishaq educated many students.

At the same time, Hanbel b. Ishaq was one of the distinguished students of Ahmad b. Hanbel and was one of three people who listened and read Musnad entirely from Ahmad b. Hanbal during the period of suffering. Much of the information about Ahmed b. Hanbal's life has been reported from Hanbal b. Ishaq. Ishaq, who does not find much fame in the Islamic world, is mostly known with his works; al-Fitan, al-Juz ve Zikru Mihnet al-Imam Ahmad b. Hanbal.

Keywords: Hanbel b. Ishaq, Ahmad b. Hanbal, Hadith, al-Fiten, al-Juz , the Golden Age.

Giriş

Hadis tarihine baktığımızda, bu sahada birçok muhaddisin yetiştiğini ve Hadis ilmine önemli hizmetlerde bulduklarını görürüz. Nitekim başta sahâbe olmak üzere, tabiîn ve tebe' u't-tabiîn, hayatlarını, hadis/sünnet malzemesinin toplanması ve tedvinine vakfetmişlerdir. Olağanüstü bu çalışmalar sonucunda, hicri ikinci asrın ortalarından itibaren hadis sahasında *sahîfe*, *cüz* , *cami* , *müsned*, *muvatta* ' türünde eserler ortaya çıkmıştır. Hadis tarihinde, bu sahada söz konusu muhaddislerden bir kısmının meşhur olduğu, bir kısmının ise İslam ilim ve kültür tarihinde pek tanınmadıkları görülmektedir. Günümüzde, bu alanda şöhret bulmayan muhaddisler hakkında da araştırma yapmanın, bu ilme katkı sağlayacağı kanısındayız.

Bu çalışmada, hicri 193 ile 273 yılları arasında yaşamış olan ve hayatının sonlarında meşhur olan Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu Hanbel b. İshâk b. Hanbel'in hayatı, ilmi şahsiyeti ve hadis ilmine dair günümüze ulaşan iki önemli eseri olan *el-Fiten* ve *el-Cüz* ' adlı eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Tam adı Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî el-Bağdâdî'dir (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; Zehebî, 1985: XIII, 51; 1998: II/133). Benî Şeybân'a nisbetle eş-Şeybânî denilmiştir. Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin aktardığına göre Benî Şeybân,

Bekr b. Vâil'de bilinen bir Arap kabilesidir. Bekr b. Vâil, Şeybân b. Zûhl b. Sa'lebe b. Ukâbe b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil'dir. Daha sonra bu soy seçeresi Rabia b. Nizar b. Mûid b. Adnan ile son bulur (es-Sem'ânî, 1962: VIII, 198-199).

Hanbel b. İshâk hicri 193/809 yılında Bağdat'ta doğmuştur. O zamanlar Bağdat hem hilafetin başkenti hem de dünyanın dört bir yanından ilim adamlarının akın ettiği bir ilim merkeziydi. Babası İshâk b. Hanbel güvenilir muhaddislerden birisidir. Fıkıh ve tarih ilimlerinde söz sahibi olan Hanbel b. İshâk, Ehl-i Sünnet imamlarından Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu ve aynı zamanda en önemli öğrencilerindendir. Kendisi daha 16 yaşına ulaşmadan büyük hadis âlimlerinden olan Kabize b. Ukbe (ö.213) ve Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm el-Merruzî'den (214/829) ders almıştır. İlimle meşgul olan oğlunun ismi Abdullah'tır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 14; Kandemir, 1996: XV/525). Abdullah, babası Hanbel b. İshâk'tan, öğrencisi Ebû Bekr el-Hallâl da kendisinden rivâyette bulunmuştur (Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281).

Hanbel b. İshâk, bazı meşhur hadis imamlarıyla aynı hocalardan ders almış/hadis dinlemiştir. Kendisinin Ahmed b. Hanbel ile 26, Buhârî ile 54, Müslim ile 13, Ebû Zur'a er-Râzî ile 23, İbn Ebî Hatîm er-Râzî ile 21 ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ile 10 hocası ortakdır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 49). Bu durum da Hanbel'in kendi zamanındaki büyük hocalarla olan münasebeti hakkında bizlere bir fikir vermektedir.

Hanbel'in Şu'be b. Haccac ile olan bağlantısı Şu'be'nin öğrencileri ve kendisinin hocaları olan Süleyman b. Ebî Şeyh, Âsım b. Ali el-Vâsîti, Affân b. Müslim ve Müslim b. İbrahim vasıtasıyladır. Aynı şekilde Hanbel'in imam Süfyan es-Sevrî ile bağlantısı Kabize b. Ukbe ve Muhammed b. Kesîr el-Abdî vasıtasıyladır. Yine aynı şekilde Hanbel, hocası olan Ahmed b. Yûnus el-Yerbuî vasıtasıyla el-Leys b. Sa'd'den ve Saîd b. Davûd ez-Zenberî yoluyla imam Mâlik b. Enes'in ilminden istifade etmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50).

Hanbel b. İshâk, Haccâc b. Minhâl, Davûd b. Şubeyb, Sureyc b. Nu'mân, Ubeydullah b. Muhammed b. Hasf el-İşî, Affân b. Müslim, Hişâm b. Abdulmelik et-Tayâlisî ve Kabize b. Ukbe yoluyla Hammâd b. Seleme'den; İbrahim b. Mehdi, Hâlid b Hidaş, Süleyman b. Harb, Affân b. Müslim, Muhammed b. Arim el-Fadl yoluyla Hammâd b. Zeyd'den (ö.179); İbrahim b. Mehdi, Affân b. Müslim, Muhammed b. Sa'd el-İsbahânî yoluyla Abdullah b. Mübarek'ten (ö.181); Ali b. el-Medîni ve Hişâm b. Abdulmelik et-Tayâlisî yoluyla Yahya b. Saîd el-Kattan'den (ö.198); Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî yoluyla Süfyan b.

Uyeyne'den (ö.198); babası İshâk b. Hanbel yoluyla imam Zeyd b. Hârûn'dan (ö.206) ve Ahmed b. Hanbel vasıtasıyla Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî'den (ö.212) istifade edip hadis nakletmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50-51).

Hocaları

Hanbel b. İshâk pek çok kimseden hadis rivayet etmiştir. Kendisinin bizzat hadis aldığı hocalarından önde gelenlerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241)
2. Ebû Nuaym Fazl b. Dukayn (ö.218)
3. İmam Şafî'nin amcasının oğlu İbrahim b. Muhammed b. Abbâs el-Kureyşî eş-Şafîî (ö.238)
4. Affân b. Müslim (ö.220)
5. Yahya b. Maîn (ö.233)
6. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö.220)
7. Süleyman b. Harb (ö.224)
8. Saîd b. Süleyman (ö.225)
9. Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö.227)
10. Ebû Ğassan Mâlik b. İsmail (ö.219)
11. Müslim b. İbrahim el-Ezdî el-Ferâhidî (ö.222)
12. Ebû Seleme Musa b. İsmail el-Basrî (ö.223)
13. Ali b. Ca'd b. Ubeydullah el-Cevherî (ö.230)
14. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö.215)
15. Haccâc b. Minhâl (ö.216)
16. Kabize b. Ukbe (ö.213)
17. Âsım b. Ali b. Âsım el-Vasitî (ö.221)
18. Sureyc b. Nu'mân (ö.217)
19. Muhammed b. Arîm el-Fadl (ö.223)
20. Ebû Ma'mer el-Mankerî.
21. Muhammed b. Kesîr el-Abdî (ö.223)
22. Ebû Huzeyfe en-Nehdi Musa b. Mes'ud (ö.220)
23. Ali b. el-Medînî (ö.224)
24. Hanbel'in babası ve Ahmed b. Hanbel'in amcası olan İshâk b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî (ö.253)
25. Abdurrahman b. İbrahim ed-Duhaym (ö.245)
26. Hâlid b.Hidâş b. Aclân el-Basrî (ö.232) (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; İbn Ebî Ya'lâ, t.s.: I/143; İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256; Zehebî, 1985: XIII/51-52; 1998: II/133; ts.: XX/241; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259).

Hanbel b. İshâk'ın hadis aldığı hocaları bunlarla sınırlı değildir. Nitekim Hanbel b. İshâk'ın bizzat ilim aldığı hocalarının sayısının 88 kadar olduğu tespit edilmiştir. Bu hocalarından 42 tanesi Bağdatlıdır. Geri kalan hocalarının ise Mekke, Medîne, Basra, Kûfe veya Vâsıtlı olduğu kaydedilmiştir. (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 15-16).

Kendisinden hadis naklettiği Mekkeli bazı hocaları şöyledir: İbrahim b. el-Abbâs el-Muttalibî, Ahmed b. Muhammed el-Ezrâki, Saîd b. Mansûr, Seleme b. Şubeyb, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî. Medîneli olan hocası İbrahim b. el-Munzir el-Hizâmi'dir. Basralı olan hocalarına gelince bunlar 24 kişidir. Haccâc b. Minhâl, Müslim b. İbrahim, Muallâ b. Esed, Musa b. İsmail et-Tebuzkî, Ebû Velîd et-Tayâlisî bunlardan bazılarıdır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50-15-17). Ahmed b. Humeyd, Ahmed b. Yûnus el-Yerbûî, İshâk b. Beşşâr, Hallad b. Yahya, Dirâr b. Sured, Ömer b. Hafs, Mâlik b. İsmail, Muhammed b. Saîd el-İsbahânî, Muhammed b. Sulet el-Esedî, Hanbel b. İshâk'ın Kûfeli hocalarındandır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 15-17).

Öğrencileri

Hadis râvîlerinden ve ilim ehlerinden birçok kişi Hanbel b. İshâk'tan hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis rivâyet eden bazı öğrencilerinin isimleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el- Hallal (ö.311)
2. Muhammed b. Mahled (ö.331)
3. Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Beğavî (ö.317)
4. Hasan b. Ahmed b. Yezîd eş-Şafî (ö.328)
5. İbn Saîd el-Hâşimî (ö.335)
6. Ebû Ca'fer İbnu'l-Bahterî (ö.330)
7. Ebû Amr İbnu's-Semmâk (ö.344)
8. Ebû Muhammed Yahya b. Muhammed b. Saîd el-Bağdâdî (ö.318) (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; İbn Ebî Ya'lâ, t.s.: I/143; Zehebî, 1985: XIII/51-52; 1998: II/133; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259; Kandemir, 1996: XV/525).

Rihleleri / İlimi Seyahatleri

Sahâbe-i kirâm döneminden itibaren rihle, genelde İslam âlimleri özelde ise muhaddisler nezdinde bilinen ve takip edilen bir gelenektir. Bu gelenek, görmediği halde "Falan kişi şöyle rivâyet etti." diye iddia eden kimselerin yalancılığını ortaya koymak için bir

vesiledir. Ayrıca rıhle geleneğinin bir diğer amacı hocayla görüşmek, ondan bizzat hadis almak ve âli isnad² elde etmektir. Bundan dolayı sahâbe ve tabiûn döneminden itibaren muhaddisler nezdinde rıhle geleneği büyük bir hareketlilik yaşamıştır (er-Râmehurmużî, ts.: II/ 223-224).

Hicri ikinci asırda hadis dinleme noktasında Mekke, Medîne, Bağdat, Basra, Kûfe ve Şam önemli ilim merkezlerindendi. Bu dönemde hadis talep eden kimseler hadis hocalarıyla görüşmek ve onlardan hadis işitmek için bu beldelere rıhle gerçekleştirmişlerdir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 14). Hanbel b. İshâk'ın yaşadığı zamanda Bağdat, dünyanın her yerinden ilim talebeleri ve âlimlerin akın ettiği önemli bir ilim merkeziydi. Hânbel b. İshâk'ın da Bağdat'ın bu ilmi durumundan önemli derecede istifade ettiği söylenebilir.

Tabakât kitaplarına bakıldığında Hanbel b. İshâk'ın ilim elde etmek için Bağdat dışına çıktığıyla ilgili herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Fakat daha önce de geçtiği üzere, Hanbel'in hocalarının ekserisi Bağdat ehlinde olmakla beraber, bazılarının da Bağdat ehlinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Hanbel'in ilim talebi için Bağdat dışına çıkıp bu hocalardan hadis elde etmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Hanbel'in Bağdat dışına çıktığına dair bir diğer delil ise bizzat kendisi tarafından ifade edilmiştir. Nitekim Hanbel b. İshâk'ın zikrettiğine göre kendisi Kûfe'de Ahmed b. Hanbel, Ebû Nûaym Fadl b. Dukayn, Ubeydullâh b. Ömer el-Kavarirî ve Muhammed b. Nuh gibi birçok âlimle beraber iken Abbasi halifelerinden Me'mûn, Halku'l-Kur'ân meselesini ortaya atmıştı. Hicri 218 yılında Me'mun, Halku'l Kur'ân ile ilgili kendi görüşünü insanlara dayatmaktaydı ve buna karşı çıkan bu âlimleri de hapsedmekteydi (Nağş, 1980: 382-383; Yücesoy, 2005: XXX/26-28). Bu da Hanbel'in hicri 218 yılında Kûfe'ye gitmiş olduğunu göstermektedir.

Hanbel b. İshâk'ın Bağdat dışına hadis rıhlesi gerçekleştirdiğine dair bir başka bilgi ise öğrencisi Ebû Bekr el-Hallâl tarafından verilmiştir. el-Hallâl, Hanbel b. İshâk'ın Vâsıt'a birçok defa gittiğini, orada Süleyman b. Ebî Şeyh, Amr b. Osman es-Süheyb, Muhammed b. Ebî Nuâyim gibi âlimlerden hadis aldığını ifade etmiş ve daha sonra kendisinin de Vâsıt'ta hocası Hanbel b. İshâk ile karşılaşmış kendisinden bir takım meseleler işittiğini kaydetmiştir. Vâsıt'tan sonra

² *Âli İsnâd*: Aynı metnin birkaç isnadının veya metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa, diğerlerine oranla daha az râvî ile ulaşan isnâddır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul, 2012, 133.

Hanbel b. İshâk, Ukberâ'ya³ gidip hocası Ahmed b. Hanbel'den duyarak kaleme almış olduğu *el-Mesâil* adlı kitabını rivâyet etmiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143).

Rical Âlimlerinin Hanbel b. İshâk Hakkındaki Kanaatleri

Cerh ve ta'dil açısından Hanbel'in durumuna da değinecek olursak, birçok âlim Hanbel b. İshâk'ı övmüş ve onun ilmini, faziletini ve hadis ilmüne olan vukufiyetini tasdik etmiştir. İmam Dârekutnî'nin Hanbel ile ilgili kanaati, onun doğru sözlü birisi olduğu yönündedir (ed-Dârekutnî, 1986: II/786; Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259). Hatîb el-Bağdâdi Hanbel'in sika olduğunu belirtmiştir (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; Zehebî, 1985: XIII/52; İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143). İbnu'l Cevzî'nin de kanaati Hanbel'in sika ve güvenilir biri olduğu yönündedir (İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256). Zehebî Hanbel'in imam, hâfız, muhaddis ve güvenilir biri olduğunu belirtmiştir (Zehebî, 1985: XIII/52; 1998: II/133). Hayruddin ez-Ziriklî de Hanbel b. İshâk'ın hâfız ve sika olduğunu belirtmiştir (ez-Ziriklî, 2002: II/286).

Ahmed b. Hanbel ile Münasebeti

Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğludur ve aynı zamanda öğrencisidir. Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu olması hasebiyle onun evinde ve ilim meclislerinde daha çok bulunup onun fikhî görüşlerinden faydalanmıştır. Nitekim beş yıl kadar süren mihne olayı esnasında Ahmed b. Hanbel'in talebelerle görüşmesi ve onlara hadis rivâyet etmesi yasaklanmıştı. Bu dönemde iki oğlu Salih ve Abdullah ile Hanbel b. İshâk onun öğrencileri olarak kendisiyle görüşme imkânı bulmuş ve kendisinden hadis rivayet edebilmişlerdir. Beş yıl kadar süren bu dönemde *Müsned*'inin tamamını kendisinden okumuşlardır. Hanbel b. İshâk'ın belirttiğine göre *Müsned*'in tamamını Ahmed b. Hanbel'den sadece bu üçü okumuştur (İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308; Kandemir, 1996: XV/525).

Ayrıca muhaddisimiz Hanbel b. İshâk, bu süreçte Ahmed b. Hanbel'den duyarak kaleme aldığı meseleleri *el-Mesâil* adlı eserinde bir araya getirmiş ve bu eseri katıldığı değişik ilim meclislerinde okutmuştur (İbn Ebî Ya'lâ, ts.:I/143; İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308). Amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel'in hayatıyla ilgili hususların önemli bir kısmı kendisinden rivâyet edilmiştir (Kandemir, 1996: XV/525).

³ Bağdat'ta Dicle kıyısında bulunan bir kasabanın adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Selami Bakırcı, "Ukberî", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 66-67.

Hanbel b. İshâk amcasının oğlundan her ne kadar ilim almış olsa da Zehebî'nin aktardığına göre kendisinin Ahmed b. Hanbel'den ayrıldığı birçok meselesi vardır (Zehebî, 1985: XIII/52). Ancak Zehebî bu meselelerin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Akîdesi

Hanbel b. İshâk daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmed b. Hanbel'e öğrencilik yapmış ve ondan etkilenmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/ 281; Zehebî, 1985: XIII/ 51-52; ts.: XX/ 241). Hocasının etkisinin en fazla olduğu alan akîde konusudur. Bundan dolayı da Ehl-i Sünnet mezhebine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Hanbel, akîdede ayrışmaların belirginleştiği Mutezile, Haricilik, Şia, Kaderiyye, Cehmiyye gibi mezheplerin etkin olduğu bir dönemde yaşamıştı (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 58-60). Yine bu dönemde Halku'l-Kurân meselesi ortaya atılmış ve Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nûh (ö.218), Ahmed b. Nasr el-Cüzaî (ö.231) gibi birçok imam bu meseleye karşı çıktıkları için hapse mahkûm edilmişlerdir (Yücesoy, 2005: XXX/26-28). Hanbel b. İshâk'ın *Mihnetu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* adlı kitabından da anlaşıldığına göre kendisi Ahmed b. Hanbel'in görüşü olan Kur'ân'ı Kerim'in mahlûk olmadığı hususunu savunmuştur (Hanbel b. İshâk, 1983: 34-40).

Hanbel b. İshâk da amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel gibi Ru'yetullah'a inanıyordu. O'nun bu konuya olan inancı ve ısrarı o seviyedeydi ki ru'yetullah meselesini inkâr etmeyi mürted olmanın ölçüsü olarak kabul ederdi (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143).

Hanbel b. İshâk'ın akîdesi selef akîdesine yakın gözükmektedir. Selefilik, nasların zâhirîni alıp onun te'viline ve bu hususta tartışmaya girmeme esasına dayanır.⁴ el-Hallâl'in, *es-Sünne* adlı eserinde naklettiğine göre Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in akîdesi ve kendisinin de benimsemiş olduğu hususlarla ilgili şunları nakletmektedir: "İman söz ve ameldir. İman artar ve eksilir; Allah'ın ispatı ve varlığı naslarda nasıl geçtiyse öyledir, bunlarda akıl yürütmek doğru değildir. Kader, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanılır. Kur'ân, Allah'ın kendisiyle konuştuğu kelâmıdır ve Kur'ân mahlûk değildir; ru'yetullah hakır vs..." (Hanbel b. İshâk, 1998: 59-60).

⁴ Selefiliğin tanımı hakkında bkz., Adem Apak, "İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 08-10 Kasım 2013, İstanbul 2014, s.39-50; Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, Ankara Okulu Yay., 2016, 11-13.

Vefatı

Ahmed b. Münâdî'nin anlattığına göre Hanbel b. İshâk, ömrünün sonlarında Basra ve Kûfe şehri arasında bulunan Vâsıt'a gitmiş ve orada hicri 273 yılında vefat etmiş ve ölüm haberi kendilerine ulaşmıştır (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256; Zehebî, 1985: XIII/52; ts.: XX/241; 1998: II/133). Ebu İshâk eş-Şirâzî ise Hanbel b. İshâk'ın vefat yılını hicri 273 değil de 293 olarak kaydetmiştir (eş-Şirâzî, 1970: 170). Ancak kaynaklardan da anlaşıldığına göre vefat yılının hicri 273 olması görüşü daha çok kabul görmüştür.

Eserleri

Kaynaklardan tespit edildiğine göre Hanbel b. İshâk'ın 7 tane eseri bulunmaktadır. Hadis, tarih, menâkıb gibi çeşitli alanlarla ilgili olan bu eserlerin bir kısmının günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmada günümüze ulaşan ve matbu olan *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı hadis eserleri üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

a. et-Târih

Günümüze ulaşamadığı anlaşılan bu eser hakkında el-Hatîb el-Bağdâdi'nin aktardığına göre Hanbel'in yazıp tasnif etmiş olduğu *et-Tarih* adlı bir kitabı vardır. Zehebî'nin de aktardığına göre kendisinin bizzat bu kitabı gördüğü ve bu kitaptan faydalandığı belirtilmektedir (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; ts.: II/274; Zehebî, 1985: XIII/51). Hanbel b. İshâk bu kitapta Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi muhaddislerden bahsetmekle beraber hadis râvîlerinin hadis ilmi açısından durumlarını incelemektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

b. Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel

Günümüze ulaşan bu eserin bir nüshası Dâru'l-Kütübî'z-Zâhiriyye kütüphanesinde kayıtlıdır (Kandemir, 1996: XV/525). Eser Kahire'de 1983 yılında Muhammed Nağş tarafından yayımlanmıştır. Bu kitap, Ahmed b. Hanbel'in mihne dönemindeki çekmiş olduğu sıkıntılardan bahsetmekle beraber, o zamanlar kendisinin bu sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabırdan örnekler de kaydetmektedir (Hanbel b. İshâk, 1983: 34-95).

c. el-Fevâid

el-İsâbe adlı eserinde Zeyd b. Suhân'nın hayatından bahseden İbn Hacer bu kitabı zikretmekte ve bu kitabın Hanbel b. İshâk'a ait olduğunu ve Hanbel b. İshâk'ın bu kitapta İmâre ed-Duhnî yoluyla rivâyette bulunduğunu belirtmektedir (İbn Hacer, 1415: II/533).

Günümüze ulaşan ve mahtut bir nüshası Millet Kütüphanesinde bulunan bu eserin, Hanbel'in talebesi İbnü's-Semmâk tarafından rivâyet edilen *el-Cüz'* adlı kitabın aynısı olduğu iddia edilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

d. es-Sünne

Kettânî, *er-Risaletü'l-Mustatrafe* adlı eserinde *es-Sünne* adlı eserden bahsetmekte ve bu eserin Hanbel'e ait olduğunu belirtmektedir (Kettânî, 1994: 31). Bu kitap selefin sözleri, kitap ve sünnetten sahih olan akîdeyi bulmak ve bid'atı, hevâ ve hevesleri terk etmek için muhaddisler nezdinde seçkin bir yol temsil etmektedir. Eser bize ulaşmamakla beraber el-Hallâl, el-Lalkaî ve İbn Battâl gibi musannifların bu kitaptan rivâyette buldukları belirtilmektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 64-65).

e. el-Mesâil

Hanbel b. İshâk, bu kitapta Ahmed b. Hanbel'in fetva ve görüşlerini derlemiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143; İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308). Yalnız kitabın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

f. el-Fiten

Hanbel'in Deccal ile ilgili hadisleri konu alan *el-Fiten* adlı eseri, *el-Cüz'* adlı eseriyle birlikte 1998 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Amir Hasan Sabri tarafından hazırlanmış olan bu tahkikli baskı dışında eserin herhangi bir baskısını tespit edemedik. Kitabın el yazmasının Şam'da Zâhirîyye kütüphanesinde mecmua 3775 nr. 17, vr. 44-60'da muhafaza edildiği belirtilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

f.1. Eserin Konusu ve Rivayet Sayısı

Deccâl ile ilgili hadisleri içeren Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* adlı eserinde bâb başlıkları yer almamakta rivâyetler başlıksız olarak sıralanmaktadır. Eserde toplam 50 rivâyet yer almaktadır. Bu kitap diğer kıyamet alametleri olan Mehdi Hadisleri, İsâ'nın Nuzülü, Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması, doğu-batı ve Arap yarımadasında gerçekleşecek olan ay tutulmaları, güneşin batıdan doğması, Dabbe'nin ortaya çıkması gibi kıyamet alametlerini de içermiş olması muhtemeldir. Ancak elimizde bulunan bu kitapta sadece Deccâl hadisleri mevcuttur. Söz konusu kıyamet alametleriyle ilgili bölümün bize ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Zehebî de bu eserin sadece dördüncü bölümünü gördüğünü ve geri kalan bölümleri kendisinin de görmediğini açıklamaktadır (Zehebî, ts.: XX./241; 1985: XIII/ 52; 1998: II/133). İbn Hacer de, *el-Mecmau'l Müesses li'l Mu'cemi'l-*

Müfehres adlı kitabında sadece bu kitabın dördüncü bölümünü zikretmektedir (İbn Hacer, 1994: II/253). Dolayısıyla bu eserin *el-Fiten* adlı müstakil bir eserin sadece bir bölümünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Eserde bulunan elli rivâyetin ilk kırk üçü merfû rivâyetlerdir. Geri kalan rivâyetlerin mevkûf ve maktû olduğu görülmektedir. Eseri önemli kılan husus mevzu diyebileceğimiz herhangi bir rivâyetin olmaması durumudur (Hanbel b. İshâk, 1998: 71). Dolayısıyla eserde yer alan hadislerin geneli hadis ilmi açısından makbul rivâyetlerdir. *el-Fiten*'de yer alan hadislerin sıhhat açısından durumuna bakıldığında bunlardan dokuz, on yedi, on sekiz, yirmi iki, yirmi altı, kırk ve kırk altı numaralı rivâyetlerin sened açısından zayıf olduğu görülmektedir (Hanbel b. İshâk, 1998: 103, 110, 112, 115, 122, 151, 163).

f.2. Eserin Hanbel b. İshâk'a Nispeti

Elimizde bulunan *el-Fiten* adlı eser Şeyhu'l İslâm İbn Kudâme el-Makdîsi'nin (ö.620) el yazmasıdır. Hanbel'in biyografisini ele alan tüm âlimler bu kitabın kendisine ait olduğu noktasında ittifak etmiştir. Diğer taraftan kitabın isminin var olması ve müellifine olan muttasıl senedinin mevcut olması kitabın kendisine aidiyetini desteklemektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 71-72).

İbn Kesîr (ö.774) *en-Nihâye fi'l Fiten ve'l-Melâhim* adlı eserinde Hanbel'in *el-Fiten* adlı eserinden Hanbel'in kanalıyla 3 hadis nakletmektedir. Bu hadisler *el-Fiten*'in 7, 21 ve 28 numaralı hadisleridir (İbn Kesîr, 1988: I/176, 157, 160). *el-Fiten* adlı kitabın Hanbel'e nispet edilmesini doğru kılan başka bir delil ise Abdulğani b. Abdulvâhid el-Makdisî'nin (ö.600) *Ahbaru'd-Deccâl* adlı kitabında Hanbel'in kitabından 13 hadis nakletmesi durumudur. Makdisî'nin Hanbel'den rivâyet senedi; Sittu'l-Ehl bint. Ulvan > Behaî'l-Makdisî > Abdülhak el-Yûsufî > İbn Huşayş > İbn Şâzân > İbnu's-Semmâk > Hanbel b. İshâk şeklindedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 72). Aynı şekilde İbn Hacer'in, *el-Mecmau'l Müesses* adlı kitabında zikrettiği *el-Fiten* adlı eserin sened zincirini Hanbel b. İshâk'a dayandırması eserin Hanbel'e aidiyeti noktasında başka önemli bir delildir (İbn Hacer, 1994: II/253).

f.3. Eserin Râvîleri

Bu kitap bize İbnu'l-Kudâme el-Makdisî yoluyla ulaşmıştır. Makdisî'ye ulaşma senedi şu şekildedir: Makdisî > Ebu'l-Hüseyin b. Yûsuf el-Yûsufî > Ebû Sa'd b. Huşeyş > İbn Şâzân > İbnu's-Semmâk > Hanbel b. İshâk. Bu isnad sahih bir isnattır. (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 72-73).

g. el-Cüz'

Zehebî *el-Cüz'* adlı eserin Hanbel'e ait olduğunu belirtmektedir (Zehebi, 1998: II, 133). Hanbel'in rivâyet ettiği hadisleri ihtiva eden bu eserin nüshaları Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr.19142 b. mecmua içinde) ve Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'dedir (Mecmua, nr. 34 vr. 194-216). Ayrıca eserin bir nüshasının da Millet Kütüphanesinde (Feyzullah Efendi, nr. 2169. Vr. 126''-I 34 b) olduğu belirtilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525). Eserin iki baskısını tespit edebildik. Birinci baskısı Amir Hasan Sabri tarafından tahkik edilip *el-Fiten* ile beraber 1998 yılında Beyrut'ta basılmıştır. İkinci baskısı ise Hişâm b. Muhammed tarafından tahkik edilip 1998 yılında Riyad'ta basılmıştır.

Eser, İbn Semmâk'ın *el-Fevâid* adlı eserinin dokuzuncu bölümü içerisinde mevcut olup bu eserin dışında rivâyet edilmemiştir. Dolayısıyla İbn Semmâk, Hanbel'in *el-Cüz'* adlı eserinin râvilerinden birisidir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 195). İbn Hacer de bu durumu te'kid ederek İbn Semmâk'ın *Fevaid'*inin dokuzuncu bölümünün Hanbel b. İshâk'tan rivâyeti olduğunu ve İbn Semmâk'ın *Fevaid'i* ile bu eserin bilindiğini ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/356).

Muhaddisler nezdinde âli isnadın nâzil isnada tercih edilmesi hususu malumdur. Hanbel b. İshâk'ın söz konusu eseri de âli isnadlar ihtiva etmektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 185).

g.1. Eserin Konusu ve Rivayet Sayısı

Eser merfû veya merfû hükmünde olan 71 tane rivâyet ile sahâbe ve tabiinden nakledilen mevkûf ve maktû olan 15 rivâyetten oluşmakta olup, toplamda 86 rivâyet içermektedir. Bu rivâyetler; hac, oruç, namaz, temizlik, zekât gibi muhtelif konularla ilgilidir. Hadisler herhangi bir tertip olmaksızın muttasıl bir senedle zikredilmiştir.

Söz konusu eserde sahih ve zayıf rivâyetler yer almaktadır. Makbul rivâyetlerin sayısı 59'dur. Geri kalan rivâyetlerden 21 tanesi zayıf, 6 tanesi ise ya çok zayıf ya da metruktur (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

g.2. Eserin Hanbel b. İshâk'a Nispeti

Bu eserin müellifi olan Hanbel b. İshâk'a aidiyetine değinen muhakkik âmir Hasan kitabın aidiyet noktasında kesinlik arz ettiğini ifade etmiştir. Eserin birinci sayfadaki müellifine kadar ulaşan isnadının ve ricallerinin sika olduğunu belirten muhakkik, bu eserle ilgili yazılan şeylerin de kitabın yazarına aidiyetini ispat ettiğini belirtmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

Bazı musanniflerin Hanbel'e muttasıl olarak bu eserden rivâyette bulunmaları da eserin Hanbel b. İshâk'a aidiyetini ispatlamaktadır. Bu musanniflere İbn Ebî Ya'lâ'yı örnek olarak verebiliriz. İbn Ebî Ya'lâ *Tabakatu'l-Henabile* adlı eserinde *el-Cüz*'de de bulunan "İnsanlardan iki kişi kaldığı müddetçe bu iş Kureyş'te devam edecektir." mefhumuna sahip rivâyeti Hanbel b. İshâk'ın aynı senediyle rivâyet etmiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/144).

Ziyaüddîn el-Makdisî *el-Ehâdisu'l-Muhtâre Ale's-Sahîhayn* adlı eserinde *el-Cüz*'de 53 numaralı hadise tekabül eden hadisi Hanbel b. İshâk tarikiyle rivâyet etmektedir. Bu durum da eserin Hanbel'e aidiyetini ispat eden başka önemli bir örnektir (el-Makdisî, 2000: V/292). Zehebî de *Mu'cemu's-Şuyûh* adlı eserinde *el-Cüz*'ün ilk hadisini Hanbel b. İshâk'ın isnadıyla rivâyet etmiştir (Zehebî, 1988: I/182).

İbn Hacer de *Tağliku't- Ta'lik* adlı eserinde iki hadis rivâyet etmekte olup bu her iki hadis de Hanbel b. İshâk'ın isnadıyla rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerden birincisi *el-Cüz*'ün 83 numaralı rivâyeti iken (İbn Hacer, 1985: III/505-506) ikincisi 47 numaralı rivâyetidir (İbn Hacer, 1985: V/75). İbn Hacer başka bir eserinde *el-Cüz*'den bahsederek eseri; İbn Ebî Taîb > İsmail b. Ahmed el-Irakî > Şuhde > Ebu'l-Huseyin b. Tuyûrî > Ebu Ali İbn Şâzân > Hanbel b. İshâk isnadıyla işittiklerini ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/356, 409). Aynı eserde İbn Hacer, *el-Cüz*'ü Şerafettin Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebî Abdillah el-Yunîni'den onun da İbn Ebî Taib'ten duyduğunu ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/484). İbn Hacer *ed-Dureru'l-Kâmine* adlı eserinde de Hanbel'e ait bu *el-Cüz* adlı eserden bahsetmektedir (İbn Hacer, ts.: II/257).

Muhakkik Amir Hasan, Bahauddin Ebu'l-Hasan ibn Cumeysi'nin *Meşihât*'ının 20. sayfasında Hanbel'in *el-Cüz*'ünden bahsetmekte olup onun bilinen bir eser olduğunu ifade ettiğini ayrıca, *el-Cüz*'ün 39, 40 ve 67. hadislerini rivâyet ettiğini belirtmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 187). Aynı şekilde Şuhde bnt. Ferec'in de *Meşihat*'ında sayfa 120-124 arasında Hanbel'in *el-Cüz*'ünden beş hadis rivâyet ettiği ifade edilmiştir. Bu hadisleri de İbnü't-Tuyûrî > İbn Şâzân > İbn Semmâk > Hanbel b. İshâk senediyle rivâyet etmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

g.3. Eserin Râvîleri

Söz konusu eseri Şuhde bnt. Ferec hocası İbn Tuyuri'den rivâyet etmiştir. İbn Tuyûrî de İbn Şâzân'dan o da İbn Semmâk'tan o da hocası olan Hanbel b. İshâk'tan rivâyet etmiştir. Dolayısıyla kitabın rivâyet senedi şu şekildedir: Şuhde bnt. Ferec > İbn Tuyûrî > İbn Şâzân > İbn Semmâk > Hanbel b. İshâk (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi,

1998: 188). İsnadda bulunan tüm râvîler sikadır ve hadis âlimleri nezdinde meşhurdur. Görüleceği üzere Hanbel'in *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı iki eserinin İbn Semmak ve İbn Şazân gibi bazı râvîleri ortaktr.

***el-Fiten* ve *el-Cüz'* Adlı Eserlerin Metodu**

Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı eserlerindeki metoduna baktığımız zaman; bu iki kitabın klasik tarzda yer alan Müsned, Musannef, Cami' Sünen, Muvatta' gibi eserlerden farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Şöyle ki her iki eserde diğer hadis eserlerinde görülen herhangi bir sınıflandırma söz konusu değildir. Rivâyetler ne müsned tarzı gibi sahâbe râvîsine göre dizayn edilmiş, ne de diğer hadis eserlerindeki gibi fıkıh babları esas alınmıştır. *el-Fiten*'deki rivâyetler, kitabın adından anlaşılacağı gibi sadece fitnelere bahsetmekte, özellikle de ahir zaman ve kıyamete yakın çıkacağı iddia edilen Deccâl ile ilgili rivâyetlere yer verilmektedir. *el-Cüz'*deki rivâyetler ise namaz, oruç, hac, zekât gibi muhtelif konularla ilgilidir.

Hanbel'in hadis kullanım metoduna göz attığımızda ise, müellifimizin hadisleri eserine alırken en çok kullandığı tahammül yolu *haddesenâ'*⁵dir. Bütün rivâyetleri hocalarından bu yolla almıştır. Bu durum da bize söz konusu iki eserin, rivâyet yollarının en kuvvetlisi olarak kabul edilen "semâ" yoluyla nakledildiğini ve onun *el-Fiten* ve *el-Cüz'*deki bütün hadisleri hocalarından duyarak aldığını göstermektedir. Ancak eda sigası daha sonraki tabakalarda –özellikle ikinci ve üçüncü tabakalarda- bazen *ahberanâ'*⁶ bazen de '*an'*⁷ eda sigası olmuştur. Özellikle tabiinden sahâbeye doğru geçişlerde bütün rivâyetler '*an* eda sigası ile nakledilmiştir.

Bu eda sigalarını ve en çok hangi hocalardan alındığını belirtecek olursak; *el-Fiten* adlı eserinde 12 rivâyeti Haccac b. Minhâl'den, 11 rivâyeti Kabîze b. Ukbe'den, 4 rivâyeti Süreyc b. Nu'man'dan, 3 rivâyeti Ebu'l-Velid Hişâm b. Abdilmelik'ten ve 2

⁵ *Haddesenâ'*: İmlâ, semâ, kırâat, icâzet, münâvele ve mukatebe yollarından biriyle alınan bir hadisi başkasına rivayet ederken kullanılan bir siga, bir kalıp-söz. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları*, 92.

⁶ *Ahberenâ'*: Bize haber verdi anlamına gelen *ahberenâ* lafzı, hadis rivayet metodlarının en sağlamlarından olan ve şeyh ile telebenin bir araya gelmesiyle rivayeti ifade eden *semâ'* yoluyla rivayette kullanılan üçüncü lafızdır. Bu lafız râînin hadisi hangi rivayet metoduyla aldığını göstermekte ve onu şeyhine nisbet etmekte kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mucteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., İstanbul, 1992, 14.

⁷ *An*: ... den...dan manası veren harfi cerr olup, hadis edâ sigalarından birisidir. Ancak bu lafızla rivâyet edilen hadis talebe ile şeyhi arasında mülakata işaret etmediği için, muttasıl senedli kabul edilmez. Buna göre şeyhinden '*an* diyerek rivâyette bulunan râvi, gerçekte o şeyhten hadis işitmemiş biri olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mucteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 21.

rivâyeti ise ile Ahmed b. Hanbel'den aldığını görmekteyiz. Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten*'deki diğer rivâyetleri yine haddesena ile başka hocalarından aldığı görülmektedir. *el-Cüz*' adlı eserinde yer alan hadislerin tamamında da Hanbel b. İshâk *haddesena* sigası kullanmaktadır. Hanbel'in bu hadisleri hangi hocasından ne sıklıkla aldığına bakıldığında Müslim b. İbrahim ile Affan b. Müslim'den 13'er hadis aldığı, Haccac b. Minhâl ile Muhammed b. Kesir'den ise 6'şar hadis aldığı görülmektedir. Yine aynı şekilde Hasan b. Rabi'den de 5 hadis alan Hanbel b. İshâk'ın amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel'den de 2 hadis aldığı görülmektedir.

Yaptığımız tespite göre, Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* adlı eserinde hadislerini tahrîc ettiği hocalarının sayısı 23 iken, *el-Cüz*' adlı eserinde bu sayı 24'ü bulmaktadır. *el-Fiten* ve *el-Cüz*' adlı eserlerinde hadislerini tahrîc ettiği hocalarının toplam sayısı ise 35'tir ve her iki eserde 12 hocası ortaktır. Toplam 35 hocasının 9'u, her iki eserdeki toplam 136 rivâyetten olan 86 rivâyetin kaynağı olarak gözükmektedir. Bu da her iki eserdeki rivâyetlerin 3/5'den daha fazlasına tekabül etmektedir. Yani Hanbel b. İshâk, *el-Fiten* ve *el-Cüz*' adlı eserlerindeki her 5 hadisten 3'nü 9 hadis şeyhinden almıştır.

Sonuç

193/809 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve 273/886 yılında Vâsıt'ta vefat eden Hanbel b. İshâk hadis ilmi başta olmak üzere fıkıh ve tarih ilimlerinde de söz sahibi olmuş ve İslam âleminin özellikle hadis ilmi sahasında en parlak devrinin cereyan ettiği bir dönemde yaşamıştır.

Hadis âlimleri tarafından sika, güvenilir ve hüccet bir muhaddis olarak kabul edilen Hanbel b. İshâk Kûfe, Vâsıt ve Ukbera başta olmak üzere çeşitli ilim merkezlerine yolculuk yapmış ve buralarda birçok kimseden hadis dinlemiştir. Hanbel b. İshâk'ın zamanında önemli ilim merkezlerinden olan Mekke, Medîne, Basra ve Şam gibi beldelere ilim talebi için gittiğiyle ilgili tabakat kitaplarında her ne kadar bir bilgi söz konusu değilse de kendisinden hadis aldığı hocalarının yarısından fazlasının Bağdat dışından olması dikkat çekicidir. Bu durum da kendisinin hadis elde etmek için bu beldelerden bazılarına gittiği ipucunu vermektedir.

Hanbel b. İshâk, başta Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, Affân b. Müslim, Şu'be b. el-Haccâc, Ebû Nûaym Fadl b. Dukayn, Haccâc b. Minhâl, Müslim b. İbrahim, Muallâ b. Esed, Yahya b. Maîn gibi zamanının önde gelen muhaddislerinden hadis almıştır. Döneminin önde gelen muhaddislerinden dersler almış olması, kendisinin iyi bir hadis tahsili yaptığını göstermektedir. Bu ilim tahsili

sonucunda ise önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinden bir kısmı günümüze ulaşmışsa da, ne yazık ki bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Hadisle ilgili eserlerinden günümüze ulaşan *el-Fiten* ve *el-Cüz' adlı* eserlerini önemli kılan husus her iki eserde mevzu diyebileceğimiz herhangi bir rivâyetin olmaması durumudur. Her iki eserde yer alan rivâyetlerin geneli sika râvilere dayanmaktadır. Ayrıca bu rivâyetlerin genelinin muteber olarak kabul edilen diğer hadis kitaplarında geçtiği de görülmektedir. Dolayısıyla her iki eserde yer alan hadislerin geneli hadis ilmi açısından makbul rivâyetlerdir. Bu durum Hanbel b. İshâk'ın güvenilir bir hadisçi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber her iki eserde zayıf olarak addedilen hadislerin toplam sayısı 34'ü bulmaktadır. Yine her iki eserde bulunan merfû rivâyetlerin sayısı toplam 114 iken geri kalan 22 rivâyetin mevkuf veya maktu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Apak, A. (2014). İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 08-10 Kasım 2013, s.39-50.
- Aydınlı, A. (2012). *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- el-Bağdâdî, el-Hatîb Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit. (1417). *Târîhu Bağdâd*, I-XXIV, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
-, (ts.). *el-Câmî li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbü's-Sami*, I-II, thk., Mahmud et-Tahan, Riyad: Mektebetu'l-Mearif. Bakırcı, S. (2012). "Ukberî", *DİA*, XLII, İstanbul: TDV Yayınları.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mes'ûd b. Nu'man b. Dinar el-Bağdâdî ed-Dârekutnî. (1986). *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I-V, thk., Muvaffik b. Abdillâh b. Abdilkadir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Hanbel b. İshâk, Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî. (1998). *el-Fiten*, (*el-Cüz'* ile beraber thk., Amir Hasan Sabri), Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- (1998). *el-Cüz'*, (*el-Fiten* ile beraber thk., Amir Hasan Sabri), Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- (1983). *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Kahire: y.y.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyin b. Ebî Ya'lâ Muhammed b. Muhammed, (t.s.). *Tabakatu'l-Hanâbile*, thk., Muhammed Hamid el-Fıkî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. (1415). *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve bşk., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1994). *el-Mecmau'l Müesses li'l Mu'cemi'l-Müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mur'aşlı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- (1985). *Tağliku't-Ta'lik Ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Said Abdurrahman Musa el-Kazfî, Beyrut: Mektebetu'l-İslami-Dâru Ammar.
- (ts.). *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, thk. Haydarabâd: Dairetu'l-Mearifil-Usmaniyye.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî. (1988). *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*, I-II, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdulğani b. Ebî Bekr b. Şucca' b. Nukta el-Hanbelî el-Bağdâdî. (1988). *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvati's-Sunen ve'l-Mesânid*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-XIX, thk., Muhammed Abdulkadir Atâ ve bşk., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-İmâd, Ebû Fellah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Ukberî el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, I-XI, thk., Muhammed el-Arnaûd, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Kandemir, Y. (1996). "Hanbel b. İshâk", *DİA*, XV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kettani, Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni. (2003). *Nazmu'l-Mutenasîre Mine'l-Hadisi'l-Mutevâtire*, (çev. Hanifi Akın), Ankara: Karınca Yay.
- Koca, F. (2016). *İslam Düşüncesinde Selefîlik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- el-Makdisî, Ziyauddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdilvahid. (2000). *el-Ehâdisu'l-Muhtâre Ale's-Sahîhayn*, thk. Abdulmelik b. Abdillâh b. Duheys, Beyrut: Dâru Hızır li't-Tıbaâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Nağş, Muhammed. (1980). *et-Ta'rif bi Kitabi Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Medîne: Medîne Üniversitesi Yayınları.
- er-Râmehurmûzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallad. (1404). *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Darû'l-Fikr.

- es-Sem‘ânî, Ebû Sa’d Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. (1962). *el-Ensab*, I-XIII, thk., Abdurrahman b. Yahya el-Muellimî, Haydarabâd: Meclisü Dairetu’l Meârif i’l-Usmaniyye.
- eş-Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. (1970). *Tabakâtu’l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru’r-Raidi’l-Arabî.
- Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücesoy, H. (2005). “Mihne”, *DİA*, XXX, İstanbul: TDV Yayınları.
- ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985). *Siyeru A’lâmi’n-Nubela*, I-XXV, thk., Şu’ayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- (1988). *Mu’cemu’s-Şuyûh el-Kebîr*, I-II, (thk. Mumammed el-Habîb el-Haylebî), Taif: Mektebetu’s-Sâdık.
- (ts.). *Târihu’l-İslam ve Vefâyatu’l-Meşâhir ve’l-A’lâm*, y.y: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye.
- (1998). *Tezkiratu’l-Huffâz*, I-IV, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmut b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. (2002). *el-A’lâm*, I-VIII, Beyrut: Daru’l-İlm.